

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

УДК 911:908

В. В. БЕНЕДЮК

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЕОГРАФІЇ У 6 КЛАСІ

Краєзнавчий принцип навчання є одним з провідних у вивченні географії в 6 класі. Як показали наші дослідження, вивчення природних особливостей рідного краю шляхом організації навчальних пошуків сприяє глибокому усвідомленню знань учнями та розвиває їх творче мислення. Доведено, що логічна єдність урочної та позаурочної роботи забезпечує розвиток навичок школярів використовувати краєзнавчу інформацію для розкриття головних понять і закономірностей та вдосконалює практичні вміння проводити навчальні дослідження. У курсі географії шестикласники формують певну систему фізико-географічних понять і закономірностей, які є основою для розширення та поглиблення їх у перспективі. Інформацію про свою місцевість розглянуто не лише як об'єкт вивчення, а і як база для формування більш глибоких знань про рідний край та про географічну оболонку загалом. Розроблені нами технологічні прийоми засвідчили, що організація краєзнавчої роботи під час вивчення географії у 6 класі може бути ефективною лише за умови поєднання різних форм та методів навчання. Доведено, що роль краєзнавчого принципу зростає при застосуванні проблемно-пошукових методів. Встановлено, що ефективність відповідної роботи підвищується за умови поступового ускладнення змісту пошукових завдань.

Ключові слова: технології, географія, поняття та закономірності, краєзнавчий принцип, пошукова діяльність, дослідження.

Аналіз методичної й навчальної літератури та практичної діяльності вчителів свідчить, що в процесі становлення сучасної української шкільної географії сформована певна система краєзнавчої роботи. Вона є важливим елементом методики навчання географії. Водночас нерідко спостерігається певний розрив між змістом і завданнями географічної освіти та системою краєзнавчих пошуків учнів у природному середовищі. Актуальність уїєї проблеми спонукала нас провести відповідні дослідження, спрямовані на формування системи знань на уроках у поєднанні з різними формами та методами позаурочної краєзнавчої роботи при вивченні географії у 6 класі.

Краєзнавчий принцип визначено як один з провідних у навчально-виховному процесі в більшості методичних посібників, виданих в Україні та за її межами. Він закладений також у методичний апарат чинних підручників. З-поміж методистів, які зробили вагомий внесок у його розробку, відзначимо таких, як: А. Даринський, В. Корнеєв, М. Костриця, М. Крачило, В. Обозний, К. Строев, Є. Шипович та ін. Зокрема, В. Корнеєв обґрунтував роботу з краєзнавчими матеріалами як один з важливих підходів, які сприяють підвищенню інтересу учнів до знань, і в співавторстві з

О. Корнєєвим видано в перший посібник з методики вивчення курсу “Рідний край” [4] (нині цей курс вивчають на факультативних заняттях). У сучасній школі основний вихідний матеріал цієї праці використовують для конструювання технологій проведення уроків під час вивчення географії у 6 класі та природознавства. Важливе значення для організації стаціонарних форм позаурочної роботи школярів має монографія М. Костриці “Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті”, у якій зібраний і узагальнений важливий історико-географічний матеріал про наш край, проаналізовано творчу спадщину багатьох відомих дослідників [5]. Проблеми організації краєзнавчої роботи в нинішній час розглядає В. Обозний. У його працях обґрунтовано особливості організації краєзнавчої роботи як у школі, так і у вищих навчальних закладах. Актуальні підходи до краєзнавчої роботи систематично розкрито в науково-методичному журналі “Географія”, головним редактором якого є В. Андрєєва. Цікаву інформацію та методичні проблеми сучасного краєзнавства публікують на сторінках журналу “Краєзнавство. Географія. Туризм”, редактором якого є В. Серебрій.

Мета статті – обґрунтувати технології використання краєзнавчого принципу як один із шляхів активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів при вивченні географії в 6 класі. Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) на прикладі вивчення розділу “Літосфера” обґрунтувати технологію формування знань на основі логічного взаємозв’язку навчальних досліджень школярів, що проводяться в позаурочний час, з процесом формування знань безпосередньо на уроці; 2) розкрити окремі прийоми використання проблемно-пошукових методів навчання, спрямованих на переосмислення школярами зібраної інформації про рідний край; 3) визначити дидактичні умови, які забезпечують ефективне формування знань на основі краєзнавчого принципу навчання при вивченні географії в 6 класі.

З вивченням географії в 6 класі розпочинається формування системи наукових географічних понять і закономірностей розвитку географічної оболонки та її елементів. Пізніше крізь призму таких знань шестикласники дізнаються про особливості окремих природно-територіальних комплексів (ландшафтів) та компонентів природи своєї країни, материків і планети загалом. Тому якість знань, засвоєних на цьому етапі навчання, має не лише навчально-інформаційне значення, а й методологічне. Важливо, щоб засвоєні поняття школяр використовував у подальшому для більш глибокого розкриття закономірних залежностей у навколишньому світі. Найкращі умови для цього виникають під час застосування краєзнавчого принципу навчання. У ході дослідження встановлено, що сформована в 6 класі краєзнавча основа полегшує розв’язання проблеми оптимізації навчальної праці учнів у наступних класах.

Головне завдання краєзнавчого принципу, за словами К. Строева, полягає в тому, щоб дати можливість учням у знайомій місцевості, у повсякденних умовах спостерігати географічну дійсність у відносинах і зв’яз-

ках її окремих компонентів та використати результати таких спостережень на уроках для того, щоб на отриманих реальних уявленнях формувати поняття, які становлять основу географічної науки [10, с. 9].

Розробляючи технологічні основи формування знань про географічні особливості рідного краю, ми виходимо з того, що в Україні в основному склалась методична система, у якій вагоме місце посідає краєзнавчий принцип. Наша технологія розглядає краєзнавчу інформацію не лише як об'єкт вивчення, а й як інформаційну основу, крізь яку розглядається більш віддалений світ. Крім того, нами передбачено попередні міжкурсові зв'язки із вивченням наступних курсів географії. Елементарні знання про територіальні відмінності в природному середовищі, про їх причинну зумовленість школярі отримують у молодших класах. Певну систему початкових географічних понять учні засвоюють у 5 класі при вивченні природознавства та географії рідного краю (факультатив).

Працюючи над технологічними зразками вивчення географії у 6 класі, ми ґрунтувались на експериментально перевіреному досвіді вчителів Волинської й Житомирської областей та вносили необхідні корективи. Як показали спостереження, краєзнавчий матеріал на уроках учителі супроводжують образними художніми описами місцевих краєвидів, широко використовують тематичні картини, а також нові інформаційні технології (комп'ютер, мультимедійний проектор), за допомогою яких демонструють відповідну наочність і відеофрагменти. Нерідко до навчального матеріалу включають географічні цікавинки, що характеризують природні особливості рідного краю. Вивчення докiллiя відбувається у нерозривному зв'язку з його екологічними проблемами. Все це сприяє розвитку інтересу школярів до географії загалом і до географічного краєзнавства зокрема.

Освітнє та світоглядне значення краєзнавчого матеріалу зростає при поєднанні урочної й позаурочної роботи. У процесі дослідження ми вивчали досвід учителя географії В. Костюк, яка впродовж тривалої практики роботи застосовує відповідні підходи в Киковській ЗОШ І–ІІІ ст. (Житомирська область). На прикладі вивчення розділу “Літосфера” нами було визначено теми, які доцільно вивчати в основному на краєзнавчій основі; також розроблено комплекс завдань, на основі яких формували систему понять та закономірностей, передбачених програмою. Перший урок з цього розділу, який ми побудували переважно на краєзнавчому принципі навчання, присвячений зовнішнім процесам, що зумовлюють зміни земної кори. На попередніх уроках шестикласники вже вивчили внутрішню будову Землі та дію її внутрішніх сил. Відомості про рідний край там мали лише епізодичний характер. Тепер їх розглядають як базову інформацію.

Навчально-виховна мета вивчення теми “Зовнішні процеси, що зумовлюють зміни земної кори” полягає в такому: у ході екскурсії та шляхом узагальнення зібраних під час навчальних досліджень матеріалів розкрити уявлення про основні форми поверхні Землі та їх особливості на території своєї місцевості, основні породи та корисні копалини докiллiя й планети в

цілому; навчити шестикласників практично виявляти причинно-наслідкові зв'язки в рельєфотворчих процесах, розкривати закономірну мінливість основних ознак поверхні околиць населеного пункту; розвивати в школярів практичні вміння й навички самостійно вести елементарні навчально-пошукові дослідження в найближчому довкіллі; описуючи характерні краєвиди своєї місцевості, формувати інформаційну основу для усвідомлення в наступних темах поняття про природно-територіальні комплекси (ландшафти); виховувати в учнів дбайливе ставлення до довкілля, почуття громадянської відповідальності за збереження екологічної рівноваги у природі.

У ході розробки технології вивчення теми ми дотримувались такої послідовності організаційних форм навчання: 1) проведення навчального пошуку під час екскурсії (позапрограмової); 2) переосмислення на уроках зібраної під час екскурсії інформації.

На початку екскурсії при виході з села учні місцевої школи спостерігають цілу гряду гранітних скель. Вони описують їх особливості, збирають колекцію мінералів та гірських порід. Об'єкти екскурсійних досліджень знаходяться в околицях села. Вони добре відомі учням. Тому вся зібрана інформація доступна для розуміння дітей. Учитель звертає увагу школярів на гранітні брили, що перебувають у стадії руйнування, на кам'яні осипи біля підніжжя скель. Розкриває процес руйнування скельних брил, причини цього процесу. Учитель після завершення відповідних спостережень та описів доповнює судження шестикласників інформацією про те, що скелі в околицях села Кикови – це лише рештки колишніх високих гір. Їх пасма простягались у минулому через усю Житомирщину та за її межами. Вони утворились у результаті дії могутніх сил Землі, які вирують у її надрах. Ці сили й зараз іноді дають про себе знати. Прикладом може бути землетрус 1990 р. Проте в нашому краї внутрішні сили Землі вже не такі активні. Вони приборкані потужними кам'яними (гранітними) товщами Землі.

Учитель проводить бесіду щодо впливу вивітрювання на формування рельєфу рідного краю. У процесі навчального дослідження та узагальнення зібраних матеріалів школярі використовують знання про гірські породи й поверхню Землі, які вони отримали в початкових класах.

Наступний об'єкт навчального дослідження – урочище Руда, що являє собою колишнє русло річки Случ. На його лівому березі знаходяться гранітні скелі, на правому – лесові горби. Формування знань проходить у формі бесіди, у результаті якої дається загальна характеристика рельєфу урочища; з'ясовується роль текучих вод, вітру та інших сил у формуванні його рельєфу. Школярі дізнаються, як і під впливом яких сил змінюється впродовж часу поверхня рівнин, порівнюють різні частини урочища та пояснюють виявлені відмінності. Вони описують окремі балки, виявляють закономірну сутність процесу перетворення ярів на балки. Таким чином, глибокого змісту набуває поняття про зовнішні процеси, що зумовлюють зміну земної кори. Також школярі в ході навчального пошуку поповнюють колекцію гірських порід.

На завершальному етапі екскурсії узагальнюють зібрану інформацію. Шестикласники порівнюють фізико-географічні (ландшафтні) особливості окремих територій з різними формами поверхні: скель, лесових горбів, старого річкового русла тощо. Виявляють вплив природних процесів і людини на рельєф місцевості та на рельєф у цілому, а також залежність ландшафтних особливостей від поверхні. Ідеться про взаємозв'язок і єдність природних компонентів, про характерні краєвиди своєї місцевості (інформаційна основа для формування у подальшому поняття про ландшафти). Учитель зосереджує увагу школярів на необхідності наукового підходу до використання природних ресурсів і на захисту форм поверхні від руйнування.

Узагальнення та переосмислення на уроці зібраної під час екскурсії інформації спрямовано на підведення учнів до усвідомлення понять фізичного, хімічного та органічного вивітрювання; їх причин і наслідків; руйнівної, транспортної та рельєфотворчої роботи текучих вод; процесу ерозії, його причин і наслідків, утворення ярів і балок; дії вітру на рельєф тощо. Узагальнюючи навчальний матеріал, учитель доповнює інформацію про особливості діяльності зовнішніх сил Землі в далеких від нас країнах та на материках, порівнює рельєфотворчі процеси, що відбуваються в різних природних умовах нашої планети. У кінці уроку окремо висвітлюється екологічний аспект теми. Шестикласники мають удома виконати практичне завдання: пригадати, які рельєфотворчі процеси, що завдають шкоди природному середовищу, вони спостерігали в околицях села; запропонувати заходи для їх послаблення. У процесі пошуку сформовані на краєзнавчій основі географічні поняття та закономірності поступово перетворюються на особисті переконання учнів, стають елементами їх світоглядної системи. Ідеться про маленькі навчальні "відкриття" школярів, зроблені в найближчому докільлі.

У подальшому сформовані на уроках знання знову розширюються та поглиблюються в процесі різних форм позаурочної роботи. При забезпеченні єдності та нескінченності взаємозв'язку урочної й позаурочної краєзнавчої роботи учні розвивають уміння та навички осмислювати навчальну інформацію, проводити навчальні дослідження.

У ході нашого дослідження особливе місце в навчально-виховному процесі посідає проблемний підхід до розкриття найважливіших понять і закономірностей. Так, під час екскурсії на лесові горби в околицях села Кикови вчитель звертає увагу школярів на те, що значну кількість балок у народі там називають ярами. Крім того, як стверджують місцеві жителі, колись у тих місцях дійсно було багато ярів. Нині їх кількість незначна. Вони заросли чагарниками. Але ж висота горбів за останні десятиліття не змінилась. Чим же пояснити таку зміну в особливостях поверхні? У процесі навчального пошуку (опитування батьків, робота з літературними джерелами тощо) учні отримують інформацію про те, що в минулому лесові горби в околицях села були вкриті бідною трав'яною рослинністю, яка влі-

тку здебільшого висихала. У 60-х рр. ХХ ст. вони були заліснені. Це поліпшило гідрологічний режим, змінився ландшафт, зменшився розмив поверхні дощовими водами, що й призвело до утворення балок. Узагальнюючи відповідні знання, школярі дають порівняльну характеристику рельєфотворчих процесів у ярах та балках.

Будь-яке дослідження передбачає систематизацію зібраної інформації. Одним із видів такої роботи є складання схем. Зокрема, учні схематично відображають поперечний профіль яру та позначають породи, які там залягають. Для активізації думки школярів доцільно провести бесіду, у ході якої шестикласники пояснюють причини утворення яру, характеризують особливості його поверхні та розкривають сучасні рельєфотворчі процеси і прогнозують його розвиток.

Ефективність формування знань при вивченні географії у 6 класі значно підвищується, коли школярам перед вивченням розділу давати відповідні пошукові завдання, поступово ускладнюючи їх зміст. Такі завдання виконують у позаурочний час. Зрозуміло, що в такій роботі беруть участь далеко не всі учні, а в основному активісти шкільного туризму та краєзнавства. Проте використання на уроках навчальної інформації, зібраної юними краєзнавцями, забезпечує підвищення інтересу до географічних знань кожного з учнів, отже, зростає глибина їх усвідомлення. Таку інформацію шестикласники можуть збирати під час різних форм роботи (походи, екскурсії, факультативи тощо). Зміст відповідних завдань у різних школах неоднаковий (зокрема, залежно від особливостей рельєфу). Але за своєю суттю вони близькі.

Орієнтовним прикладом можуть бути такі завдання: під час туристських походів та екскурсій зібрати зразки мінералів і порід рідного краю; згрупувати їх на магматичні, осадові та метаморфічні. На уроці учні під керівництвом учителя розглядають зразки мінералів і гірських порід та характеризують їх особливості. Школярі визначають, які породи й мінерали відсутні на території своєї області, пояснюють чому.

Для визначення глибини усвідомлення учнями рельєфотворчих процесів після вивчення літосфери шестикласникам запропоновано описати рельєф відомої території в околицях села. При оцінюванні знань були визначені такі критерії:

1. Учні характеризують рельєфотворчі процеси за зовнішніми ознаками (наявність горбів, западин, схилів, їх крутизна, дренажність території тощо) чи розкривають суть процесів, які там відбуваються.
2. Чи вміють шестикласники прогнозувати розвиток рельєфу, чи намагаються вони це робити.
3. Чи дають учні екологічну оцінку території, чи роблять спроби визначати шляхи поліпшення екологічної ситуації.

Ідеться не тільки про рівень знань учнів, що є першопочатком у реалізації навчальних завдань. Важливо також встановити, чи користуються діти сформованими знаннями, характеризуючи природні об'єкти, чи спи-

раються вони на усвідомленні ними поняття й закономірності у процесі мислення. За нашими припущеннями, побудова навчально-виховного процесу на краєзнавчій основі сприяє реалізації такого завдання та забезпечує досить високий науковий рівень і належну глибину знань.

Висновки. Наша методика передбачає, що основні напрями краєзнавчих пошуків школярів загалом визначаються змістом навчальних програм. Розробляючи технологічні основи застосування краєзнавчого принципу при вивченні географії у 6 класі, ми виходимо з необхідності поєднання різних форм роботи, спрямованої на активізацію мислення учнів, зокрема, забезпечення єдності процесу навчання безпосередньо на уроках та навчального пошуку в позаурочний час. Ефективність відповідної роботи підвищується за умови застосування проблемно-пошукових методів навчання та поступового ускладнення змісту пошукових завдань. Доведено, що такий підхід забезпечує достатню глибину усвідомлення шестикласниками основних фізико-географічних понять і закономірностей. На прикладі вивчення розділу “Літосфера” встановлено, що організація навчального процесу у тісному зв’язку зі змістом та особливостями пошукової діяльності учнів у природному довіллі забезпечує: а) глибоке усвідомлення рельєфотворчих процесів і причинно-наслідкових зв’язків у них; б) розвиток практичних умінь школярів описувати рельєф довілля та розкривати чинники, які зумовлюють його утворення; в) формування елементарних умінь прогнозувати розвиток рельєфу; г) вироблення вмінь давати екологічну оцінку рельєфу та визначати заходи, спрямовані на поліпшення екологічної ситуації в довіллі.

Проведені нами дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми. Потребують детального вивчення краєзнавчі пошукові завдання для шестикласників, спрямовані на прогнозування процесів та явищ.

Список використаної літератури

1. Бабкова С. В. Географічне краєзнавство в Малій академії наук: Навчання і пошукова робота : навч. посіб.-практ. / С. В. Бабкова, В. В. Обозний. – Київ : Міжнар. фін. агенція, 1998. – 337 с.
2. Гарус Л. М. Вивчаємо те, що любимо! Краєзнавча робота в школі / Л. М. Гарус // Географія. – 2013. – № 10 (230). – С. 2–17.
3. Кобернік С. Г. Методика викладання географії в школі : навч.-метод. посіб. / С. Г. Кобернік. – Київ : Стафед-2, 2000. – 320 с.
4. Корнеєв В. П. Методика вивчення курсу “Рідний край” : посіб. для вчителя / В. П. Корнеєв, О. В. Корнеєв. – Кам’янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. – 220 с.
5. Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті / М. Ю. Костриця. – Житомир : М. А. К., 2001. – 360 с.
6. Краеведение / А. В. Даринский, Л. Н. Кривоносова, В. А. Круглова, В. К. Луканенкова ; под ред. А. В. Даринского. – Москва : Просвещение, 1987. – 159 с.
7. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм : навч. посіб. для вузів / М. П. Крачило. – Київ : Вища школа, 1994. – 191 с.
8. Обозний В. В. Краєзнавство : навч. посіб.-практ. / В. В. Обозний. – 2 вид., доп. – Київ : Науковий світ, 2004. – 239 с.
9. Серебрій В. Дослідницька діяльність у географічній та екологічній освіті / Василь Серебрій // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2013. – № 7 (780). – С. 3.

10. Строев К. Ф. Краеведение / К. Ф. Строев. – Москва : Просвещение, 1974. – 144 с.
11. Топузов О. М. Загальна методика навчання географії / О. М. Топузов, В. М. Самойленко, Л. П. Вішнікіна. – Київ : Картографія, 2012. – 512 с.
12. Шипович Є. Й. Методика викладання географії / Є. Й. Шипович. – Київ : Вища школа, 1981. – 174 с.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2015.

Бенедюк В. В. Технологии применения краеведческого принципа при изучении географии в 6 классе

Краеведческий принцип обучения является одним из ведущих при изучении географии в 6 классе. Как показали наши исследования, изучение природных особенностей родного края путем организации учебных поисков способствует глубокому усвоению знаний учениками и развивает их творческое мышление. Доказано, что логическое единство урочной и внеурочной работы обеспечивает развитие навыков школьников использовать краеведческую информацию для раскрытия главных понятий и закономерностей, совершенствует практические умения проводить учебные исследования. В курсе географии шестиклассники формируют определенную систему физико-географических понятий и закономерностей, которые являются основой для расширения и углубления их в перспективе. Информация о своей местности рассматривается не только как объект изучения, но и как база для формирования более глубоких знаний о родном крае и о географической оболочке в целом. Разработанные технологические приемы подтвердили, что организация краеведческой работы во время изучения географии в 6 классе может быть эффективной лишь при условии совмещения разных форм и методов обучения. Доказано, что роль краеведческого принципа возрастает при применении проблемно-поисковых методов. Установлено, что эффективность соответствующей работы повышается при условии постепенного усложнения содержания поисковых задач.

Ключевые слова: технологии, география, понятия и закономерности, краеведческий принцип, поисковая деятельность, исследование.

Valentina B. Technologies of Application of the Local Studies Principle when Studying Geography in the 6th Class

The local studies principle of training is one of leading when studying geography in the 6th class. As showed our researches, studying of natural features of the native land by the organization of educational searches promotes deep assimilation of knowledge pupils also develops their creative thinking. It is proved that the logical unity of task and after-hour work provides development of skills school students to use local studies information for disclosure of the main concepts and regularities also improves practical abilities to carry out educational researches. It is aware of geography sixth-graders form certain system of physic-geographic concepts and regularities, which are a basis for expansion and their deepening in the long term. In our research information on the district is considered not only as object of studying, but also as base for formation of deeper knowledge of the native land and of a geographical envelope in general. Developed processing methods confirmed with us that the organization local studies works during studying of geography in the 6th class can be effective only on condition of combination of different forms and methods of training. It is proved, that the role of the local studies principle increases at application problem search methods. It is established that efficiency of the corresponding work raises on condition of gradual complication of the maintenance of the search tasks.

Key words: technologies, geography, concepts and regularities, local studies principle, search activity, research.